

historie-online.dk

(/)

[🏠 \(/ \)](#) > Sundhed, sygdom (<https://www.historie-online.dk/boger/anmeldelser-5-5/sundhed-sygdom>)> Bøger (<https://www.historie-online.dk/boger>)> Anmeldelser (<https://www.historie-online.dk/boger/anmeldelser-5-5>) > 1772. Selskabet

← **Forrige artikel** (<https://www.historie-online.dk/boger/anmeldelser-5-5/sundhed-sygdom/dansk-medicinhistorisk-aarbog-2021>)

1772. Selskabet

Kategori: Anmeldelser

Visninger: 535

Del artikel: **f** ([https://www.facebook.com/sharer/sharer.php?u=https://www.historie-](https://www.facebook.com/sharer/sharer.php?u=https://www.historie-online.dk/boger/anmeldelser-5-5/sundhed-sygdom/1772-selskabet)

[online.dk/boger/anmeldelser-5-5/sundhed-sygdom/1772-selskabet](https://www.historie-online.dk/boger/anmeldelser-5-5/sundhed-sygdom/1772-selskabet)) **t**

(<https://twitter.com/home?status=>. Aktiviteten kan ses på [https://www.historie-](https://www.historie-online.dk/boger/anmeldelser-5-5/sundhed-sygdom/1772-selskabet)

[online.dk/boger/anmeldelser-5-5/sundhed-sygdom/1772-selskabet](https://www.historie-online.dk/boger/anmeldelser-5-5/sundhed-sygdom/1772-selskabet)) **in**

([http://www.linkedin.com/shareArticle?mini=true&url=https://www.historie-](http://www.linkedin.com/shareArticle?mini=true&url=https://www.historie-online.dk/boger/anmeldelser-5-5/sundhed-sygdom/1772-selskabet&title=)

[online.dk/boger/anmeldelser-5-5/sundhed-sygdom/1772-selskabet](https://www.historie-online.dk/boger/anmeldelser-5-5/sundhed-sygdom/1772-selskabet)&title=)

Klaus Larsen

1772. "Selskabet" - barn af oplysningstiden

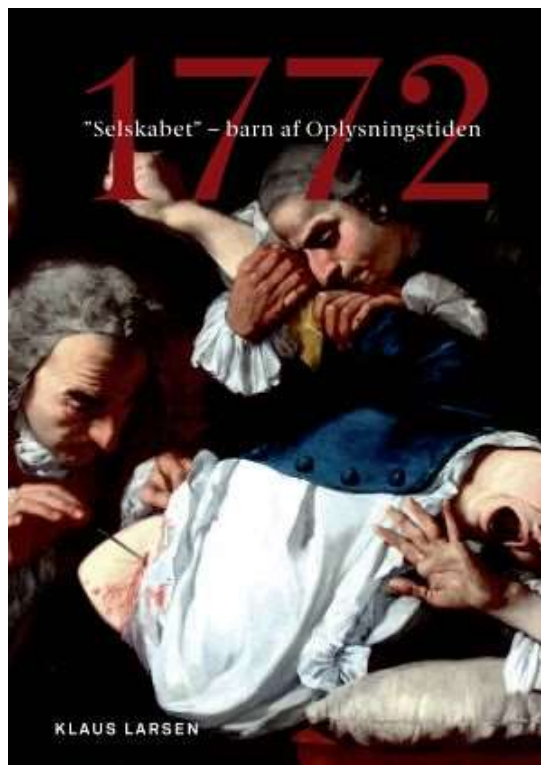
Gads Forlag. 192 sider ill. 249.95 kr.

Bugløb, blodgang og florissante tider

Med afsæt i året 1772 sendes læseren på en utrolig rejse gennem hovedstaden København, hvor vi møder både de fattige, de rige, bartskeerere, offentlige fruentimmere, dronningens elskere, syfilisramte, tiggere, stinkende gader og stræder og meget, meget mere. Fortællingen centrerer sig om stiftelsen af Det Medicinske Selskab. Og om de læger der forsøgte at ændre på tingenes tilstand. Det hele fortalt mesterligt og veloplagt af forfatter Klaus Larsen.

Af Erik Ingemann Sørensen

Året er 1772 – måneden april og datoen den 28. Folk er stimlet sammen på Østre Fælled for at overvære henrettelsen af greverne Brandt og Struense. Et ualmindelig blodigt og modbydeligt skuespil på Østre Fælled. Først grev Enevold Brandt. Højre hånd blev hugget af, så hovedet og derefter blev kroppen parteret og gjort klar til at blive udstillet. Derefter blev det kongens livlæge, grev Struense, der blev henrettet. Resterne blev transporteret til Vester Fælled, hvor hovederne blev sat på en stage og kropresterne lagt på hjul. Så kunne enkedronning Juliane Marie sidde på Frederiksberg Slot og se det. Gennem kikkert. Siger overleveringen.

Samtidigt kobberstik af de henrettedes rester.

Hvor denne begivenhed havde tiltrukket i tusindvis af nysgerrige, så stod det ganske anderledes til med en anden begivenhed. Den fandt sted den 9. september i Østergade i hovedstaden. Her mødtes en række personer fra de såkaldte lægekredse. Alle blandt de fineste, hedder det. Under forsæde af dr. med. Johan Clemens Tode – "Todesgade" - på 36 finder vi blandt andet Heinrich Callisen (32) –

"Callisensvej" – Matthias Saxtorph (32) – "Saxtorphsvej" og så forsamlingens yngste Johan Henrich Schønheyder (28) samt et par stykker til. Formålet var: at stifte et lægevidenskabeligt selskab. "Siden er der gået 250 år – et kvart årtusind – men dette selskab findes endnu under navnet "Det Medicinske Selskab i København". Forfatteren skriver: "Dette er krøniken om tilblivelsen af Det Medicinske Selskab, om de mænd, der stiftede selskabet; om det samfund i opbrud, som dannede baggrunden, og om den Oplysningstid, som var selve forudsætningen." (s. 9).

Det er en fin idé at lægge samfundsbeskrivelsen og tidsbeskrivelsen ind som baggrundstæppe bogen igennem. For det første bliver teksten aldrig kedelig, og for det andet får læseren en medrivende og fornem fortalt historie om det dramatiske, fornyende og omvæltende 1700 tal. Det er fornem set og fornemt udført.

Den florissante tid – men ikke for alle

Københavns Havn i slutningen af 1700-tallet med handelsskibe på vej ind og ud. Gouache af T.E.Lønning. Illustration fra bogen

Klaus Larsen skriver om hovedstaden: "Her lå de store handelskompagnier og købmandshuse, her var banker og børser, store byggerier, værfter og driftige håndværksmestre med mange svende i deres brød. Her var en myldrende havn med vældige pakhuse og skibe med varer fra Tranquebar, De Vestindiske Øer og Canton. Her var hoffet og centraladministrationen, hærens garnison og flådens leje, skibsværfter, en begyndende industri – og her var kunstakademiet, Det Kongelige Teater, universitetet og hospitaler – både civile og militære..." (s.12). Man bliver næsten forpustet over denne staccato gennemgang af alle herlighederne, der afsluttes med følgende: "Det var dejligt at være københavnere..."

Og så kommer det. Uundgåeligt: "... hvis man hørte til det mindretal, som var nogenlunde velbærgede. Men omkring halvdelen af indbyggerne tilhørte underklassen, og for dem var tilværelsen en daglig kamp for at spise sig mæt, skaffe sig tag over hovedet, tøj på kroppen og brændsel i den kolde tid. Man levede på et eksistensminimum, hvor sygdom, alderdom eller arbejdsløshed var ensbetydende med direkte nød..." (s.13).

Med et indbyggertal på omkring 70.000 var således 35.000 henvist til nød og elendighed. De var byens bærme.

George de la Tours billede af fattige. Illustration fra bogen.

Klaus Larsen har den fremragende idé at tage læserne med på en vandring i datidens København, så man kan opleve, hvor ubehageligt der egentlig har været for 250 år siden. Peter Henningsen og Ulrik Langen præsenterede denne måde at opleve historie på i bogen "Mordet i Vimmelskiftet", (2010) – en bog der sikrede dem den fornemme pris "Årets historiske bog" 2010. Det kræver både stor viden og formidlingskunst at gøre det på denne måde. Men det magter Klaus Larsen fint. Dog undrer det mig, at forfatteren ikke har denne bog med i litteraturlisten. Et enkelt eksempel fra Klaus Larsen:

"Amagertorv er en støjende plads, hvor bondekoner og gartnere fra Amager råber i munden på hinanden. I baggrunden høres fiskerkonernes skræppen nede fra Gammel Strand, og rundt om det hele og i sidegaderne ligger værtshusene tæt. Allerede fra tidlig morgen er fulderikkerne på benene. Alskens bærme er på færde: fidusmagere, tyve, stoddere, svindlere, drukkenbolte, ludere og lommetyve, falskspillere og vagabonder – kriminelle, der er forvist fra andre byer og nu forsøger at hutle sig igennem, indtil de igen bliver fængslet, pisket og måske brændemærket, inden bødlens svende driver dem ud ad Vesterport til de lovløses usikre tilværelse på landeveje. Over det hele hænger et brunligt slør af røg fra tusind ildsteder. Blæser det fra øst, aner man en frisk brise af fisk og saltvand. Og efter nogen tilvænning mærker man næsten ikke den gennemtrængende stank fra rendestenens åbne kloak, latrinerne og nødtørften, der forrettes i porte og bag buske, ådsler, som rakkerne endnu ikke har fjernet, skarndynger, rådne fiskeaffald og møddinger fra de hundreder af heste, køer og svin, der holdes inden for voldene. Man ænser ikke rotterne, der piler rundt mellem affaldsdyngerne og boderne med madvarer, de halvvilde hunde, der strejfer omkring, eller sværmene af fluer, der dækker slagterbodernes varer i sommervarmen..." (s.17 f.). Og det fortsætter med mere stank, skidt og elendighed.

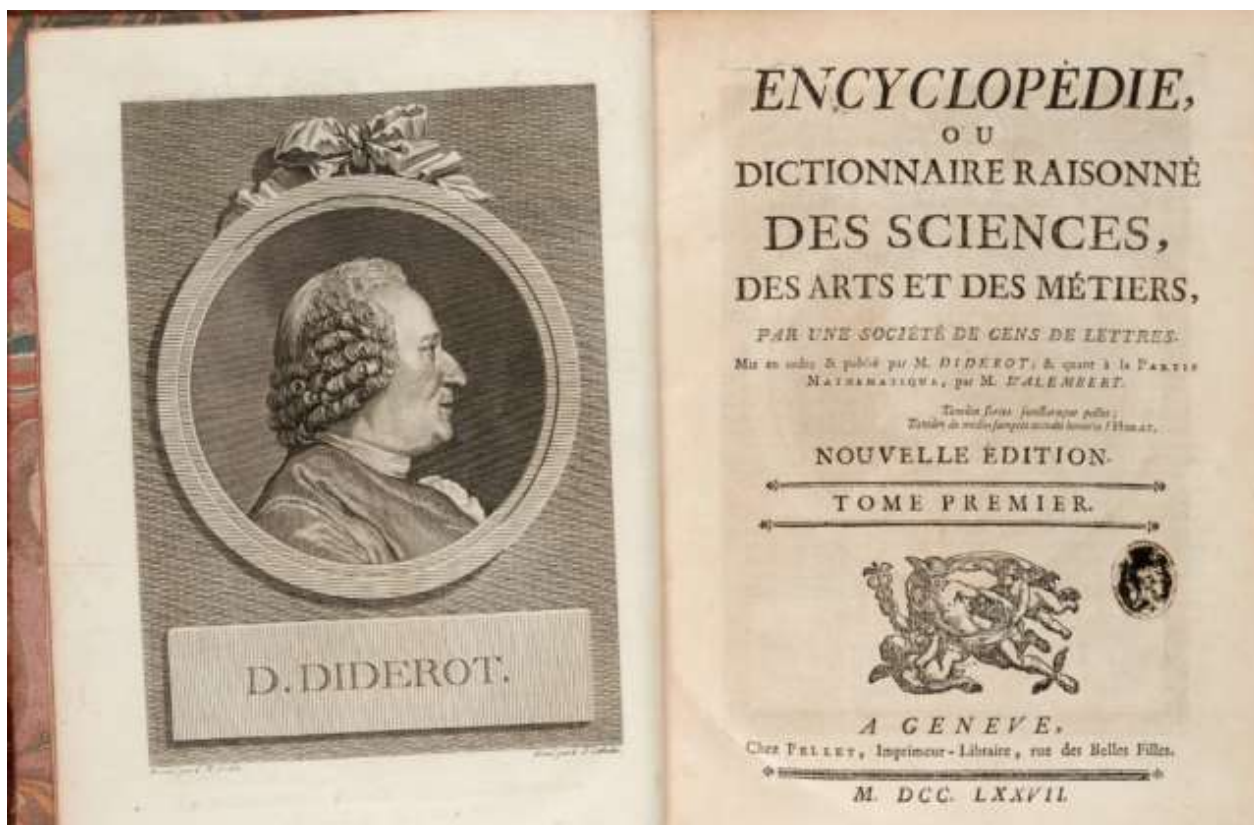
Martinus Rørbye: "Torvedag i Viborg" 1830. Illustration fra bogen, der skal vise, hvordan der kunne have set ud i hovedstaden. Dengang var der jo ikke noget, der hed "photoshop". Men ser man efter, så se rendestenen til venstre. Her er ikke noget uhumsk. Det er et generelt træk, at datidens kunstnere helst ikke viste samfundets bagside. Der var endnu mange årtier til socialrealismens indtog i kunsten

Med datidens hygiejne in mente er det ikke underligt, at sygdomme bredte sig som en steppebrand, og at dødstallet lå højt. Det er blandet andet dette, der får de tidligere omtalte personer til at mødes hos Johan Clemens Tode.

"At kigge nogens Røv, at sætte folk klystér"

Sådan lyder hos Holberg i "Peder Paars", der citerer den højrøvede læge på Anholt. Men helt retfærdigt var det nu ikke, skriver Klaus Larsen. Der var faktisk både dygtige læger og kirurger, der gjorde en stor indsats gennem 1700-tallet. Og der var nok at tage vare på: pest, plettyfus, kopper, syfilis og malaria, hedder det. Alle smitsomme sygdomme. Problemet var, at der var alt for få, og at fordelingen ud over landet var skævvredet. Det var nu engang hovedstaden, der var bedst stillet, samt at uddannelsen i den grad kunne forbedres. Så herrerne på besøg hos Tode havde såmænd nok at tale om.

Umiddelbart er der to forhold, der springer i øjnene: deltagerne er forholdsvis unge, og de har alle været på studierejser rundt om i Europa – rejser, der har givet dem indsigt i, hvad man kunne gøre for at komme al det uvæsen til livs, der hvert år rev i tusindvis af mennesker bort. En af vejene frem skulle være stiftelsen af et lægevidenskabeligt selskab. På en måde sker dette blandt andet på baggrund af et andet af tidsperiodens karakteristika: oplysningstiden. Det er den, der sætter sine helt markante spor i samtiden. I 1751 udkom det første bind af "L'Encyclopédie" eller "Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers" – en udgivelsesrække frem til netop samme år, som mødet fandt sted i den danske hovedstad: 1772.

Bind I af Encyklopædien redigeret af Denis Diderot (1713 – 1784). Nu skulle alt forklares videnskabeligt – ikke med religiøs afsæt. Værket er præget af den rationalisme, der i den grad kom til at præge 1700-tallet. Illustrationen er ikke fra bogen

Forfatteren kommer fint rundt om den enkelte, men har valgt at lade den gennemgående figur være mødeindkalderen Johan Clemens Tode. "Det var en farverig person, der gjorde sig gældende på mange områder: som praktiserende kirurg og mediciner, som underviser og folkeoplyser, som digter, kritiker og skuespilforfatter, som polemiker og som manden, der aldrig ankom til et middagsselskab uden at have skrevet en sang til lejligheden." (s. 9). Så fornemmer læseren allerede tidligt i bogen, at det er ikke så lidt af en geskæftig person, vi har med at gøre.

Klaus Larsen skriver: "... han personificerer tidens kærlighed til oplysning, lægekunstens status (lægevidenskab tør man næppe kalde det), interessen for sundhedsoplysning, brydninger i medicinen og den begyndende tilnærmelse mellem de gamle arvefjender – medicinere og kirurger. Og desuden fordi Tode var en så produktiv (og underholdende) skribent og publicist, at han har efterladt et omfattende korpus af skrifter til belysning af sin tid..." (s. 9). Det er så absolut et valg, der yderligere er med til at give fremstillingen liv, så vi får både bredde og dybde i fortællingerne. Flot set.

Læge mod sin vilje

Med denne overskrift, der i øvrigt stærkt minder om Molières skuespil: "Le médecin malgré lui", får vi en biografisk skildring af Tode. Han var født 1736 i færgehuset og toldstedet Zollenspieker ved Elben. Det ligger der i øvrigt i dag med mulighed for overnatning til harske priser. Faderen var tolder, men han døde, da sønnen kun var otte år gammel. Det blev hårdt for enken og de ni børn. Så unge Tode kom til svogeren i Tønder, hvor han var amtskirurg – han er registreret som barberkirurg. I 1756 rejste svogeren til Rendsborg, da han nu var regimentskirurg. Tode tog med som eskadronskirurg.

Men nye muligheder viste sig. Svogeren kendte nemlig "den prominente københavnske kirurg Hans Friedrich Wohlert – hofkirurg og en af mændene bag "Kongelig Frederiks Hospital" – Danmarks første egentlige behandlings- og undervisningshospital skriver forfatteren. Det var nu her, Tode kunne fortsætte sin karriere. Men måske mod sin vilje. Han var – med sin nysgerrighed – blevet fristet af litteraturen og teatret. Men ansættelse som "rejsekirurg" hos Frederik V fik ham til at blive ved hoffet.

I 1765 fik han et rejselegat af sine velyndere, så han kunne rejse til udlandet og uddanne sig til "medicus" – en slags "rigtig" læge. Han drog først til Lübeck sammen med rejsekammeraten Johan Heinrich Schönheyder – ham der også dukkede op, da der var indkaldt til møde hos Tode. Tre år var de borte. Herefter gik turen til Edinburgh, der var et medicinsk kraftcenter.

Siden gik turen til London, hvor Schønheyder blev gode venner med Benjamin Franklin.

Tode fortsatte til Paris, lærte endnu mere her ved oplysningstidens vugge, men vendte så hjem til København i 1768. Han bliver – til sin skuffelse – kirurg for fangerne i det frygtede Stokhus. Forfatteren skriver om dette:

"Stokhuset var formentlig kongerigets værste fængsel – en torturanstalt med klamme, underjordiske fangekældre og en hygiejnisk standard, der selv efter 1700-tallets beskedne normer var oprørende." (s. 77). Man er absolut ikke i tvivl om beskaffenheden af dette sted.

Tode tog nu sin embedseksamen og den 12. april 1769 disputerede han og fik sin doktorgrad – og kort tid efter blev han endog hoflæge. Det kan lyde af meget, men det tydede lønnen nu ikke på. Han blev derfor også læge ved Vartov i 1770 – plejehuset "for fattige, syge og gamle, samt ved Børnehuset, en arbejdsanstalt, hvor man indsatte "løsagtige" kvinder, tiggere, småkriminelle, arbejdsløse og vanartede børn og satte dem til hårdt arbejde..." (s.78 f.).

Wilhelm Marstrand malede dette i 1831. En enke, der ikke kunne svare huslejen, er blevet sat på gaden. Mens den nye lejer med moppen under armen hundser med flyttefolkene. Stemningen er nok ond, men man må også konstatere, at datidens "photoshop" har været inde over. Der er endnu et stykke vej til socialrealismens indtog

Men for Tode var hans arbejde med mennesker på samfundets vrangside også en øjenåbner. "I en tid, hvor sundhed og sygdom i høj grad var en privatsag, bidrog han med sine udgivelser til at forvandle sundhed til et offentligt anliggende. Det giver forfatteren mange fine eksempler på, idet han hele tiden har samfundsforholdene som bagtæppe for fortællingerne. Jeg må nøgternt konstatere, at det i den grad fremmer indsigten og forståelsen. Og konstatere at vi når vidt omkring uden at miste perspektivet.

Derfor ærgrer det også meget, at bogen er uden register. Det havde været en fremragende hjælpehånd undervejs. Læseren lades i stikken – det er synd.

Vi er ved at være – vi er rent faktisk – i en tid, hvor nye generationer skal inspireres til at læse bøger. Ikke som sur pligt, men fordi det er så stor en oplevelse. Nu behøver man ikke satse ensidigt på det digitale. Det kan, hvad vi så nyligen, give bagslag. "1772" har en ypperlig billedredaktion, hvor man virkelig har været oppe på mærkerne. Stor ros for det. Men tænk om der nu også havde været små QR-koder med i bogen. Så havde læseren pludselig også haft levende billeder med i oplevelsen. Som med denne sekvens:

Med et enkelt klik blev nedenstående til en QR-kode.

<https://www.youtube.com/watch?v=dlgkVsK0NYI&t=26s> (<https://www.youtube.com/watch?v=dlgkVsK0NYI&t=26s>)

Trange tider

Selskabet, som var blevet stiftet hos Tode den 9. september 1772, bestod i første omgang udelukkende af læger med egen praksis. Det var personer, der så at sige havde deres gang de steder, hvor nød, elendighed og smitte "blomstrede". Erfaringsudvekslingen kunne man virkelig drage nytte af.

Det var ikke sikkert at få en amputation dengang. Instrumenterne blev ikke desinficeret, og operatørerne vaskede ikke hænder. Bedøvelse fandtes stort set heller ikke – så man skulle være heldig at slippe for at slippe med livet i behold. Illustration fra bogen

Tode selv havde giftet sig med en Johanne Sophie Schønfeldt. De fik en datter, Agnesa Maria, og sønnen Johan Diderich, der i øvrigt fulgte i faderens fodspor. Men ak og ve – det var et ægteskab med problemer: "Todes kone var drikfældig, sønnen var ikke noget større lys, og ifølge folketællingerne boede konens ugifte søster også i lejligheden..." (S. 125).

Man kan vel ikke fortænke ham i at fordybe sig i bøger og skrifter. Tode døde i marts 1806 i den – datidens forhold taget i betragtning – høje alder af 70 år. Klaus Larsen skriver: "... i den yderste fattigdom, som et legemligt og aandeligt vrag..." (s.127).

Bogen fortæller også glimrende om tiden efter Todes død og om de store fremskridt, der var med til at styrke indsatsen mod sygdomme.

Efter endt læsning sidder man tilbage med en dejlig oplevelse af at have været til stede i 1700-tallet – at have fået ny viden og indsigt. Og af at have været særdeles godt underholdt takket være Klaus Larsens fine formidlingskunst, Henrik Sebros og Lino Vogts sikre redaktion og Jakob Helmers grafiske tilrettelæggelse.

Stor tak for det.

[Historie-online.dk, den 14. september 2022]